

Р. С. Чорний,
к. е. н., доцент, декан, Нововолинський факультет ТНЕУ

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОСТОРОВИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У даній статті характеризуються методи, які можна використовувати для дослідження розвитку трудового потенціалу в просторових формах організації українського суспільства. Акцентовується увага на необхідності формування методик на основі селективного відбору методів для дослідження трудового потенціалу у різних формах просторової організації суспільства в умовах врахування їх специфіки.

This description to the methods which can be used for research of development of labour potential in the spatial forms of organization of Ukrainian society. Attention is accented on the necessity of forming of methodologies on the basis of selective selection of methods for research of labour potential in the different forms of spatial organization of society in the conditions of account of their specific.

Ключові слова: метод, методика, трудовий потенціал, дослідження, форми просторової організації суспільства.

Key words: method, methodology, labour potential researches, forms of spatial organization of society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Трудовий потенціал виступає ключовим фактором побудови конкурентоспроможної економіки та досягнення індивідуального суспільно-економічного комфорту кожного громадянина. Однак, актуальний стан розвитку трудового потенціалу держави, на жаль, змушує констатувати, що негативні тенденції переважають, промовисто проявляється у кількісному скороченні та руйнації якісних характеристик трудового потенціалу, що, поряд із черговою світовою фінансовою кризою та новими цивілізаційними викликами, загалом, ставить під сумнів подальші позитивні зрушення в економіці. Із огляду на це виникає об'єктивна потреба проведення якісного дослідження та оцінки розвитку трудового потенціалу з метою виявлення слабких сторін — причин руйнації трудового потенціалу — та оптимальних можливостей щодо збереження та розвитку трудового потенціалу у кожній просторовій формі його суспільної концентрації.

Розвиток трудового потенціалу як багатоаспектного явища у даному ракурсі слід розглядати у критеріях демографічного, психоемоційного, інтелектуального, ціннісно-культурного розвитку населення з метою формування та майбутньої активізації його економічної ак-

тивності. Розвиток трудового потенціалу у найбільш загальному розумінні слід розуміти як "процес переходу у більш досконалий стан, який забезпечує його якісне та кількісне відтворення, найповнішу реалізацію та ефективне використання" [7, с. 12].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці функціонування трудового потенціалу присвячені наукові праці ряду вчених, зокрема Д. Богині, І. Бажана, І. Бондаря, Т. Білорус, М. Березовської, К. Вихованського, М. Долішнього, І. Джаїна, С. Злупка, Е. Лібанової, В. Мікловди, М. Мальської, С. Опецької, В. Приймака, С. Писаренка, Л. Семів, К. Свейбі, Л. Шевчук, Р. Фріса. Вони досліджували проблеми формування розподілу і використання трудового потенціалу та пов'язаних із ним категорій — персоналу, трудового ресурсу, людського капіталу тощо. Однак чимало питань розвитку трудового капіталу лишаються нерозв'язаними, зокрема й певні аспекти методів дослідження розвитку трудового потенціалу просторових форм організації українського суспільства.

Метою статті є з'ясування характеристики методів дослідження розвитку трудового потенціалу у просторових формах організації українського суспільства та вибір найефективнішої методики такого виду дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження розвитку трудового потенціалу в просторових формах організації українського суспільства вимагає застосування арсеналу методів — способів, прийомів, підходів до вивчення досліджуваного явища, процесу, об'єкту тощо.

Як відомо, методом в економічній теорії прийнято вважати засіб пізнання як певну сукупність або комплекс прийомів і операцій з метою теоретичного відтворення економічної системи, її законів і суперечностей. Саме виважене застосування науково обґрунтованих методів дослідження є запорукою достовірності та результативності процесу дослідження, гарантом отримання нових знань про досліджуваний об'єкт.

Очевидно, що при дослідженні того чи іншого явища, процесу чи об'єкту неможливо охопити усі відомі науці методи, тому надзвичайно важливим постає формування множини достатніх та необхідних методів дослідження — методики дослідження. У нашому науковому дослідженні необхідно сформувати методику вивчення питання розвитку трудового потенціалу в просторових формах організації українського суспільства.

У загальному розумінні методикою вважають конкретизацію методу у формі інструкцій, правил дій, чіткого опису способів існування та ін. [4, с. 35]; сукупність методів навчання чому-небудь, практичного виконання чого-небудь; сукупність методів, прийомів доцільного проведення конкретної роботи [2, с. 12].

У силу складності та багатоаспектності досліджуваного об'єкту, методика дослідження розвитку трудового потенціалу має включати плеяду методів дослідження компонентів досліджуваного нами явища. Однак, не зважаючи на те, що вироблення методики дослідження розвитку трудового потенціалу в просторових формах організації українського суспільства вимагає проведення конкретних досліджень, вони мають обов'язково базуватися на застосуванні загальних методів пізнання, системи загальнонаукових та конкретно-наукових (спеціальних) методів дослідження.

Основою будь-якої пізнавальної діяльності є діалектика. Діалектика як наука відображає найзагальніші закони та закономірності розвитку природи, суспільства та мислення, а діалектичний метод є гносеологічним та логічним відображенням усієї діалектики, оскільки органічно поєднує закони розвитку як буття, так і пізнання. Діалектика є "рушійною силою всякого наукового розгортання думки і представляє собою єдиний принцип, який вносить у зміст науки іманентний зв'язок та необхідність" [9, с. 7].

Очевидно, діалектичний метод не накладається механічно на економічні явища, на процеси, а, вкорінюючись у економічне дослідження, знаходить своє відображення у методі економічної теорії, набуваючи при цьому специфічних форм застосування. Діалектичний метод разом із плеядою категорій економічної науки зі властивими їй засобами та методами економічного аналізу утворює систему інструментів та методів пізнання конкретних економічних відносин, явищ, процесів тощо.

Вихідним елементом загальних методів пізнання є метод абстракції, який передбачає уявне відмежування

від низки несуттєвих, одиничних та поверхневих властивостей та взаємозв'язків у структурі явища з метою виокремлення та розкриття сутнісних, сталих та характерних властивостей та якостей досліджуваного явища.

Саме завдяки застосуванню методу абстракції уможливується процес обґрунтування конкретних економічних категорій, сам процес утворення термінів, як відображення у формі думки змісту, закладеного у будь-якій речі.

Саме через призму діалектичного методу та методу абстракції у нашому подальшому дослідженні розглядатимуться та використовуватимуться усі інші методи.

Із метою досягнення визначеного рівня повноти та достовірності дослідження нами використано ряд загальнонаукових теоретичних методів, які можна визначити як загальнонаукові емпіричні та логічні методи дослідження. Зокрема, методика дослідження розвитку трудового потенціалу в просторових формах організації українського суспільства включає посеред іншого й такі загальнонаукові методи дослідження.

1. Метод вивчення літературних джерел як аналіз та відбір літературних друкованих та електронних джерел, які у тій чи іншій мірі стосуються досліджуваного явища, процесу, об'єкту.

2. Метод спостереження як цілеспрямоване вивчення, сприйняття, зумовлене поставленою задачею, а також систематичний збір даних щодо досліджуваного об'єкта.

3. Описовий метод як процес систематизованого опису об'єктів, процесів, явищ на базі описової статистики — визначеного набору числових даних, що мають істотне відношення до досліджуваної ситуації та чітко її характеризують.

4. Метод сходження від абстрактного до конкретного, що передбачає перехід від пізнання найпростіших економічних явищ і процесів до складніших, а від них до ще складніших за умови утримання останніми у діалектично знятому вигляді змісту передніх категорій, а також від абстрактного до конкретного, але вже дослідженого, як результату синтезу отриманих раніше знань про окремі його сторони [4, с. 17].

5. Метод синтезу та аналізу як скерованих дій, що передбачають розчленування об'єкта на явища та складові елементи (з метою обґрунтування економічної категорії) та поєднання окремих частини та сторін у цілісність із врахуванням взаємозв'язків між ними (для комплексного дослідження сутності явищ та процесів).

6. Метод аналогій як уподібнення об'єктів, явищ у певних властивостях.

7. Метод порівнянь як складання порівнянь та співвідношень між двома об'єктами, явищами, яке дає змогу виокремити найбільш значуще індивідуальне та загальне.

8. Описові та оціночні статистичні методи. Застосування перших супроводжується аналізом визначеної площини числових даних, що унаочнюють та характеризують певний стан чи ситуацію щодо розвитку трудового потенціалу. Зокрема описовий статистичний метод передбачає використання статистичних таблиць, графіків, діаграм, аналіз рядів динаміки, використання низки абсолютних та відносних величин розвитку трудового потенціалу. Оціночні статистичні методи покликані

знайти функціональні залежності між значеннями факторних та результативних ознак.

Окрему ланку методики дослідження розвитку трудового потенціалу в просторових формах організації українського суспільства має складати метод просторового аналізу. Просторовий аналіз передбачає вивчення складу, стану та особливостей функціонування об'єктів, явищ і процесів у залежності від розташування в просторі, а також в залежності від взаєморозміщення з іншими явищами, об'єктами та процесами.

Побудова методики дослідження розвитку трудового потенціалу в просторових формах організації суспільства вимагає не лише вибору комплексу методів дослідження, але й раціонального підходу до побудови алгоритму дослідження. Найбільш прийнятним та зрозумілим у контексті дослідження розвитку трудового потенціалу, на нашу думку, слід вважати системно-структурний підхід.

Саме цілісність як найважливіший елемент системного підходу, дозволяє розглядати витлумачене нами у попередніх параграфах поняття трудового потенціалу як складну систему, що охоплює окремі відносно самостійні елементи, взаємодія яких, однак, зумовлює виникнення якостей та властивостей цілісної органічної єдності, що не є властиві його елементам окремо. У даному зв'язку через конкретизацію цілісності трудового потенціалу шляхом структурного аналізу, а саме шляхом вивчення та оцінки зв'язків та взаємовпливів між окремими структурними складовими, виявляється можливим, на нашу думку, з'ясувати конкретні аспекти стану та розвитку трудового потенціалу на перспективу.

Характеристика трудового потенціалу як системи, якій притаманна як кількісна, так і якісна складова, вимагає застосувати для оцінки стану розвитку трудового потенціалу комплексу кількісних та специфічних якісних показників. Якісні показники розвитку трудового потенціалу мають базуватися на доступній статистичній базі та доповнюватися набором специфічних соціологічних спостережень.

Окрім того, розроблена методика дослідження трудового потенціалу повинна відповідати певним вимогам щодо наукової обґрунтованості. Так, згідно [10, с.35], такими умовами виступають:

- 1) достовірність та обґрунтованість, що передбачає формування показників на підставі чітких, реальних критеріїв;
 - 2) надійність-задоволення різних потреб користувачів та гарантування реальної оцінки досліджуваних понять;
 - 3) послідовність у часовому контексті — забезпечує можливість виявлення закономірностей і тенденцій стану, умов формування і реалізації трудового потенціалу;
 - 4) здатність до дезагрегації — можливість здійснення оцінки трудового потенціалу на різних етапах, для окремих соціальних груп та індивідів;
 - 5) доступність — можливість застосовувати при дослідженні трудового потенціалу статистичної та оприлюдненої Держкомстатом України бази.
- Додержання вимог наукової обґрунтованості повинно гарантуватися протягом повного циклу дослідження трудового потенціалу від виокремлення компонент тру-

дового потенціалу, формування характерних індикаторів тощо до обчислення інтегральної оцінки та її інтерпретації у вимірах територіальних відмінностей, закономірностей та можливостей.

Вітчизняна та зарубіжна (російська) наукова спадщина надає доволі розгорнуте методичне опрацювання щодо дослідження та оцінювання трудового потенціалу та дозволяє виокремити кілька агрегованих варіантів оцінки.

Так, найбільш поширеним можна вважати кількісний варіант дослідження трудового потенціалу, що базується на сутнісному розумінні трудового потенціалу як демографічної категорії. Такий підхід оперує поняттями потенціалу трудового життя людини або покоління, що розрахунково опирається на таблиці смертності та являє собою кількість людино-років економічно активного життя певного покоління та середню тривалість життя протягом працездатного віку для окремої людини відповідно.

Економічно інтерпретований кількісний підхід до оцінки трудового потенціалу передбачає розуміння обсягу останнього через призму показників чисельності населення у працездатному віці, економічної активності, зайнятості населення та її структурної диференціації.

Так, Мікловда В.П., розглядаючи демографічний розвиток трудового потенціалу, наголошує про необхідність відмови від суто статистичного підходу до його вивчення. На його думку, основними критеріями при аналізі демографічного розвитку населення будь-якого таксонометричного рівня повинні бути не лише темпи природного населення, його статеві-вікова структура, освітньо-професійний склад працездатного населення. До уваги повинні братися також економічні фактори та їх вплив на демовідтворювальні процеси, зокрема такі, як рівень споживання і заощадження, стан зайнятості, характеристики виробничих умов функціонування трудового потенціалу, його здоров'я, інтенсивності міграційних процесів тощо [6, с.17].

Розгорнуту методику дослідження кількісних характеристик трудового потенціалу знаходимо у затверджених Державним комітетом статистики України Методологічних положеннях щодо класифікації та аналізу економічної активності населення. Оперуючи алгоритмом збору та аналізу базової інформації щодо розміру та структури робочої сили країни, обсягів зайнятості та напрямків діяльності населення, реального рівня безробіття, вищезгадана методика забезпечує основу для спостереження за тенденціями та змінами на ринку праці, а, отже, дозволяє судити про кількісні масштаби наявності та використання трудового потенціалу [5, с.37].

Аналізуючи методику класифікації та аналізу економічної активності населення, розроблену Державним комітетом статистики України, доволі інформативними, на нашу думку, видаються показники оцінки рівня безробіття, оскільки вони дозволяють оцінити фактично потенційний запас праці. Рівнозначно за даними показниками можна судити про ефективність державної політики у сфері зайнятості та запобігання масовому безробіттю, а також про довіру громадськості до державних інституцій соціального страхування та запобігання безробіттю.

Варіацією економічного бачення дослідження трудового потенціалу можна вважати його визначення у вимірах ефективності використання, а саме, за рівнем продуктивності праці, а також у вимірах витрат на відтворення та розвиток трудового потенціалу (нормативна, фактична оплата праці, вартість трудових ресурсів тощо). Так, вартісна оцінка трудових ресурсів еквівалентна затратам на формування цих ресурсів протягом всього періоду часу від народження до кінця трудового періоду [1, с. 22].

На думку Бухнової С.М. та Дорошенка Ю.А., затратний підхід базується на сукупності затрат, пов'язаних зі створенням трудового потенціалу у фазі "виробництва" робочої сили [3, с.39], а саме у період, коли робочою силою споживається продукт виробництва та формується трудовий потенціал. Вартісна оцінка ресурсів праці, як і самого потенціалу, — зазначають дослідники, — еквівалентна грошовим затратам на формування і підтримання трудового потенціалу в період його використання [3, с. 41]. Згідно з цим, затрати на відтворення робочої сили повинні забезпечувати не лише фонд життєво необхідних засобів, але і підвищення освітнього і професійного рівня працівника, що є джерелом розширеного відтворення трудового потенціалу майбутніх поколінь.

Методологічна спадщина дослідження трудового потенціалу вагомо доповнюється підходами до визначення продуктивності праці, як категорії, що прямо відображає ефективність використання трудового потенціалу. Зокрема, для визначення показників продуктивності праці використовують натуральний, трудовий та вартісний методи.

1. Натуральний метод визначення продуктивності праці (здійснюваний шляхом ділення кількості виробленої продукції у натуральних одиницях на число робітників, що виробили цю продукцію) завдяки простоті та дохідливості обчислення дозволяє здійснювати наочні порівняння праці окремих працівників чи колективів у часовій динаміці, однак обмежується застосуванням в оцінці праці на однорідному виробництві за незмінного у часі асортименту.

2. Трудовий метод оцінки ефективності праці (здійснюваний шляхом обчислення затрат праці на одиницю продукції) дає змогу проаналізувати зміни в ефективності праці на різних стадіях виробничого процесу.

3. Вартісний метод оцінки ефективності здійснюваної праці (обчислений як відношення виробленої продукції (вальної, товарної), вираженої в грошових одиницях до кількості робітників та інженерно-технічного персоналу) уможливорює здійснення порівняльного аналізу ефективності застосування праці при виробництві неоднорідної та непорівнюваної у натуральному вимірі продукції.

Варіацією трудового методу оцінки ефективності використання трудового потенціалу вважають [8, с. 42] також метод нормативної трудомісткості, що передбачає визначення суспільно-необхідного (нормативного) рівня продуктивності праці, обчислюваного за трудовим методом.

Вагому наукову нішу дослідження питань формування та розвитку трудового потенціалу займають наукові методики якісного оцінювання трудового потенціалу. Так, окремі дослідження якісного рівня трудового по-

тенціалу передбачають вимірювання освітнього, інтелектуального, професійного, психофізіологічного, духовного, соціального рівня розвитку населення. Окрему плеяду у дослідженні трудового потенціалу складають наукові пошуки, сконцентровані на вимірюванні природно-біологічної складової трудового потенціалу шляхом оцінки здоров'я нації як перманентної передумови здатності населення до праці.

ВИСНОВКИ З ЦЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМКУ

Отже, підсумовуючи усе вищезазначене можна зробити висновок, що необхідною умовою дослідження трудового потенціалу у будь-якій просторовій формі організації суспільства є формування відповідної методики дослідження. Такі методики повинні враховувати специфіку різних форм і, безумовно, базуватися на селективному відборі методів дослідження трудового потенціалу, які наведені вище.

Хочемо також наголосити, що ми торкнулися лише окремих методів дослідження розвитку трудового потенціалу просторових форм організації українського суспільства. Потребують подальших наукових розвідок проблеми адаптації вищезазначених методів дослідження трудового потенціалу у конкретних просторових формах організації українського суспільства.

Література:

1. Балацкий О.Ф. Теоретические проблемы оценки экономического потенциала региона, компании, предприятия / О.Ф. Балацкий // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. — 2004. — №9 (68).
2. Большой экономический словарь / под.ред. А.Н. Аозиляна. — 4-е изд. доп. и перераб. — М.: Институт новой экономики, 1999. — 1248 с.
3. Бухнова С.М., Дорошенко Ю.А. Теоретические и методологические основы экономической оценки трудового потенциала / С.М. Бухнова, Ю.А. Дорошенко // Российское предпринимательство. — № 5. — 2004.
4. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2001. — 848 с.
5. Методологічні положення класифікації та аналізу складу економічно активного населення. Затверджено Наказом Держкомстату України від 29.02.2000 р. № 74.
6. Мікловда В.П. Організаційно-економічні фактори ефективного використання трудового потенціалу в умовах трансформації економіки: монографія. — Ніредьгаза. — 1996. — 248 с.
7. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: монографія / за ред. З.С. Варналія. — К.: Знання України, 2005. — 498с.
8. Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика. У двох частинах. Ч.1. — Київ: Наукова думка, 1994. — 263 с.
9. Філософський словник / під. ред. В.І. Шинкарука. — К.: Головна редакція УРЕ, 1986. — 800 с.
10. Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія/ НАН України. Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2005. — 502 с.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2012 р.